

Ύστερη Μεσαιωνική Πολιτική Θεωρία

Θωμάς Ακινάτης - Μαρσίλιος της Πάδοβα - Μπάρτολος του Σαξοφερράτο: *Ύστερη Μεσαιωνική Πολιτική Θεωρία. Ανθολογία Κειμένων* (εισαγωγικά κείμενα - επιμέλεια: Ελένη Τούντα & Φιλήμων Παιονίδης, μτφρ. -σχολιασμός: Ελένη Τούντα). Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη 2016, 338 σ., 27,50 €.

Κρίνει ο Γιώργος Στείρης (ΕΚΠΑ)

gsteiris@philosophy.uoa.gr

Ο Μεσαιώνας είναι η δεύτερη μεγαλύτερη –σε χρονική διάρκεια– περίοδος της φιλοσοφίας. Τα κείμενα που σώζονται είναι δε πολλαπλάσια σε έκταση των σωζομένων από την ελληνική αρχαιότητα. Η φιλοσοφική παραγωγή του Μεσαιώνα υπήρξε καθοριστική για τη μετέπειτα εξέλιξη του φιλοσοφικού και ευρύτερου στοχασμού, έως και σήμερα.

Παρά ταύτα, ένα ελάχιστο μέρος της φιλοσοφικής παραγωγής του Μεσαιώνα είναι διαθέσιμο σε νεοελληνική μετάφραση. Ασχέτως των λόγων που ευθύνονται για αυτό, το ίδιο το γεγονός συνιστά σοβαρό πρόβλημα. Αρχικά, σε επίπεδο πανεπιστημιακής διδασκαλίας –ιδίως στις προπτυχιακές σπουδές– δεν ευδοκιμούν ακόμα οι προσπάθειες προσέγγισης κειμένων σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, ειδικά σε επίπεδο αμφιθεάτρου. Επίσης, η διάχυση του φιλοσοφικού λόγου στο ευρύ κοινό –σε όλες τις χώρες του πλανήτη– είναι άμεσα εξαρτημένη από τις μεταφράσεις.

Στον χώρο της πολιτικής φιλοσοφίας, θεωρίας και ευρύτερα της πολιτικής σκέψης το ελληνικό κοινό έχει εύκολη πρόσβαση τόσο σε αρχαιοελληνικά πρωτότυπα κείμενα, όσο και σε αρκετά της νεότερης και σύγχρονης φιλοσοφίας. Δεν λείπουν επίσης οι μελέτες για αυτές τις περιόδους. Μέχρι πρόσφατα όμως υπήρχε ένα σημαντικό κενό. Μετά τη μετάφραση της *Πολιτείας του Θεού* του Ιερού Αυγουστίνου,¹ το επόμενο χρονικά διαθέσιμο στα ελληνικά κείμενο ήταν ο *Ηγεμόνας* του Μακιαβέλι. Με άλλα λόγια, δεν υπήρχε διαθέσιμο κανένα πρωτότυπο κείμενο πολιτικής φιλοσοφίας του δυτικού Μεσαιώνα. Επίσης, σπάνιζαν και οι σχετικές μελέτες στη δευτερογενή βιβλιογραφία.

Το βιβλίο της Ελένης Τούντα και του Φιλήμονα Παιονίδη άλλαξε το τοπίο και πυροδότησε μια σειρά σημαντικών εκδόσεων στο πεδίο αυτό μετά το 2016. Οι Τούντα και Παιονίδης

¹ Ιερού Αυγουστίνου *Η πολιτεία του Θεού* (τόμοι 2, μτφρ. Α. Δαλέζιος: Αθήνα: Εκδόσεις "Γραφείον Καλού Τύπου" 1954-55 [και ανατυπώσεις]).

επέλεξαν να μεταφράσουν τρία κομβικά κείμενα: το *De regno* του Ακινάτη, τον πρώτο λόγο του *Defensor Pacis* του Μαρσιλίου της Πάδοβα και το *De regimine civitatis* του Μπαρτόλου του Σαξοφεράτο. Τα κείμενα αυτά εντάσσονται στην περίοδο του όψιμου Μεσαίωνα και έρχονται να δείξουν στο ελληνόφωνο κοινό τη γονιμότητα του πολιτικού στοχασμού της δυτικής μεσαιωνικής φιλοσοφίας. Κυρίως δε να το επανασυνδέσουν με τη σύνολη ευρωπαϊκή παράδοση, αποδεικνύοντας ότι οι εξελίξεις στην πολιτική φιλοσοφία και θεωρία του 17^{ου} αιώνα δεν προέκυψαν εκ του μηδενός, ούτε μέσω της απευθείας επανασύνδεσης με την κλασική αρχαιότητα, όπως εσφαλμένα λέγεται και γράφεται, κυρίως σε επισκοπήσεις της περιόδου. Αντίθετα, κυοφορήθηκαν στη διάρκεια του λατινικού Μεσαίωνα. Για αυτό και μόνο το βιβλίο των Τούντα-Παιονίδη θα μπορούσε να θεωρηθεί συμβολή.

Στον σύντομο πρόλογο του τόμου (σ. 7-10), οι επιμελητές της έκδοσης εξηγούν πειστικά τις προθέσεις τους και τους λόγους που τους ώθησαν να ασχοληθούν με το πεδίο. Στη συνέχεια παρατίθενται τα «Προλεγόμενα στη μεσαιωνική πολιτική σκέψη» (σ. 11-47), των οποίων ο ρόλος είναι λειτουργικός στο κείμενο. Ειδικότερα, σε αυτά επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση της πολιτικής φιλοσοφίας από το τέλος της ύστερης αρχαιότητας –παρότι υπάρχουν αντικρουόμενες θέσεις των μελετητών της περιόδου για το πότε τελειώνει η αρχαιότητα και αρχίζει ο Μεσαίωνας– έως τον 15^ο αιώνα, οπότε και τοποθετείται συμβατικά η λήξη του μεσαιωνικού κόσμου, αν και η σχολαστική πολιτική φιλοσοφία συνεχίζει να ακμάζει στην Ιβηρική χερσόνησο μέχρι και τα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Τα Προλεγόμενα αυτά συνιστούν από μόνα τους μια πεπαιδευμένη εισαγωγή στη μεσαιωνική σκέψη, εξαιρετικά χρήσιμη για διδακτικούς σκοπούς.

Στη συνέχεια, περνάμε στη μετάφραση του *De regno* του Ακινάτη (σ. 59-120), της οποίας προηγείται μια ολιγοσέλιδη εισαγωγή στο κείμενο, όπου οι Τούντα και Παιονίδης αποπειρώνται να παρουσιάσουν τα κεντρικά θέματα του κειμένου. Ο Ακινάτης, ειδικότερα, ασχολήθηκε με θέματα πολιτικής φιλοσοφίας κυρίως στα *De regno ad regem Cypri* (περ. 1267), *In decem libros Ethicorum expositio* (1271/72), *In libros Politicorum expositio* (1271/72) και *Summa Theologiae* (1273). Το πρώτο αποτελεί μια μάλλον ανολοκλήρωτη συμβουλευτική πραγματεία, το τρίτο είναι ημιτελές και στο τελευταίο θίγονται, ανάμεσα σε πολλά άλλα, και ορισμένα θέματα πολιτικής και δικαίου. Παρότι είναι προφανές ότι το έργο του για την πολιτική δεν είναι τόσο εκτενές όσο αυτό για τη μεταφυσική, τη φιλοσοφία της φύσης ή τη θεολογία, άπτεται τεράστιου θεματικού εύρους. Ένα θέμα που, θεωρώ, ότι θα έπρεπε να σχολιαστεί από τους επιμελητές του τόμου είναι αυτό της αυθεντικότητας του κειμένου. Η πλειοψηφία των ερευνητών δέχεται σήμερα ότι ο Ακινάτης έγραψε μέρος της πραγματείας και στη συνέχεια ανέλαβε να την συνεχίσει ο Τολομέο της Λούκα. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι η πραγματεία απηχεί απόψεις του Ακινάτη, αλλά έχει γραφεί από πρόσωπο του κύκλου του. Για αυτό και οι Τούντα και Παιονίδης μεταφράζουν μόνο τα δύο πρώτα βιβλία του *De regno*, ως το II.8, για τα οποία δεν τίθεται ζήτημα πατρότητάς τους.²

² M. Browne, «An sit authenticum opusculum S. Thomae "De regimine principum"»,

Στη συνέχεια, ύστερα από μια εκτενή εισαγωγή στο κείμενο (σ. 123-144), παρουσιάζεται για πρώτη φορά στα ελληνικά το *Defensor Pacis* του Μαρσίλιου της Πάδοβα (σ. 145-277). Ειδικότερα, μεταφράζεται ο πρώτος λόγος, ο οποίος υπολείπεται σαφώς σε έκταση του δεύτερου· ο τρίτος λόγος αποτελεί ουσιαστικά μια ανακεφαλαίωση των δύο πρώτων. Παρότι ο πρώτος δεν είναι ο εκτενέστερος λόγος, είναι εκείνος με το μεγαλύτερο φιλοσοφικό ενδιαφέρον, καθώς στον δεύτερο η θεολογική προοπτική είναι ιδιαίτερα έντονη. Θα ήταν βέβαια ευχής έργον στο μέλλον να έχουμε τη μετάφραση ολόκληρου του έργου στα ελληνικά. Η προσωπικότητα που επισκιάζει όλες τις άλλες στην πολιτική σκέψη του 14^{ου} αι. είναι ο Μαρσίλιος της Πάδοβα (περίπου 1280-1342/3), κορυφαίο έργο του οποίου υπήρξε το *Defensor Pacis*, το οποίο πρωτοκυκλοφόρησε ανώνυμα. Στην πνευματική του συγκρότηση καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η αριστοτελική φιλοσοφία, την οποία επεξεργάστηκε με πρωτότυπο τρόπο. Χαρακτηριστικά, θεωρούσε το κράτος ως αυτάρκη και τέλεια κοινότητα που σκοπό της έχει την ευδαιμονία. Σε αντίθεση όμως με τον Αριστοτέλη, ο Μαρσίλιος θεωρούσε ότι όχι μόνο οι πόλεις κράτη, αλλά όλες οι κρατικές μορφές εντάσσονται στη φυσική τάξη. Κυρίαρχο ρόλο και υπέρτατη εξουσία στην πολιτική κοινωνία κατέχει το σύνολο των πολιτών, το οποίο ο Μαρσίλιος ταυτίζει με τον ανθρώπινο νομοθέτη.

Από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα είχαν αρχίσει να ακούγονται κάποιες δειλές φωνές σχετικά με τη μη αναγνώριση ανώτερης αρχής στις ιταλικές πόλεις, πέραν εκείνης που εδρεύει στην επικράτειά τους. Αυτός που πρώτος εισήγαγε μια θεωρία για την αυτονομία των ανεξάρτητων πόλεων της Ιταλίας ήταν ο Μπάρτολος του Σαξοφεράτο (1313/4-1357), βασική θέση του οποίου ήταν ότι όταν ο νόμος και τα κοινωνικά δεδομένα απομακρύνονταν, έπρεπε ο νόμος να προσαρμοστεί σε αυτά και όχι το αντίστροφο. Ο στοχασμός του Μπαρτόλου είχε επηρεαστεί αρκετά από τον Αριστοτέλη, τον οποίο αναφέρει πολλές φορές στα έργα του, παρά τους αντίθετους ισχυρισμούς παλαιότερων μελετητών. Το κείμενο του Μπαρτόλου *Για τη διακυβέρνηση της πόλης* (σ. 289-321) εμπλουτίζει τον προβληματισμό μας σχετικά με τη βαθμιαία κατάκτηση της αυτονομίας στις ιταλικές πόλεις του Βορρά, γεγονός που επέδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση του πολιτικού χάρτη της νεότερης Ευρώπης. Του κειμένου προηγείται σύντομη εισαγωγή (σ. 281-287), στην οποία τίθεται το γενικότερο περίγραμμα του στοχασμού του Μπαρτόλου.

Συμπερασματικά, το βιβλίο αποτελεί μια συμβολή στην ελληνική βιβλιογραφία, καθώς κυριολεκτικά ανοίγει ένα πεδίο. Θα έλεγα ότι υπήρξε προάγγελος μιας σειράς εκδόσεων που ακολούθησαν τα δύο τελευταία χρόνια στα ελληνικά και αφορούν τη μεσαιωνική πολιτική φιλοσοφία.³ Είναι ευχή και επιθυμία όλων όσοι ασχολούμαστε με το πεδίο να

Angelicum 3 (1926), σ. 300 κ.ε.: W. Mohr, «Bemerkungen zur Verfasserschaft von *De regimine principum*», στο J. Möller & H. Kohlenberger (επιμ.), *Virtus politica* (Stuttgart/Bad Cannstatt: Fromann 1974), σ. 127-145.

³ Ενδεικτικά, αναφέρομαι στη μετάφραση του έργου του A. Black, *Η Πολιτική Σκέψη στην Ευρώπη του Μεσαίωνα (1250 - 1450)* (Αθήνα: Επίκεντρο 2018), και στο βιβλίο του Τ. Πεχλιβανίδη, *Κράτος και πολιτική στον όψιμο Μεσαίωνα: Ο Μαρσίλιος της Πάδοβας και οι καταβολές του δημοκρατικού πολιτικού στοχασμού* (Αθήνα: Επίκεντρο 2019).

συνεχιστεί η προσπάθεια μετάφρασης και άλλων πρωτότυπων κειμένων από την πολιτική γραμματεία της μεσαιωνικής περιόδου, καθώς θα συμβάλλουν στην περαιτέρω σύνδεση του ελληνικού αναγνωστικού κοινού και της επιστημονικής κοινότητας με την ευρωπαϊκή πολιτική σκέψη στη διαχρονία της.

Πέρα από την καθαυτό φιλοσοφική του σημασία, το νεοελληνικό κείμενο είναι προσεγμένο γλωσσικά και η μετάφραση πολύ υψηλού τεχνικού επιπέδου. Με την μετάφρασή τους, οι Τούντα και Παιονίδης, δεν συμβάλλουν μόνο στην ευκολότερη πρόσβαση και κατανόηση της μεσαιωνικής πολιτικής γραμματείας. Ανοίγουν δρόμους στη φιλοσοφική έρευνα, καθώς αντιμετωπίζουν επιτυχημένα τα λατινικά κείμενα και συμβάλλουν στη διαμόρφωση του τεχνικού νεοελληνικού λεξιλογίου που απαιτείται για την προσέγγιση της μεσαιωνικής λατινικής πολιτικής θεωρίας. Ο εμπλουτισμός του νεοελληνικού φιλοσοφικού λόγου με νέους τεχνικούς όρους είναι κρίσιμος για την πορεία της φιλοσοφίας στην Ελλάδα και το ΑΠΘ προσφέρει πολλά στον τομέα αυτό τις τελευταίες δεκαετίες. Τέλος, θα ήθελα να παρατηρήσω ότι, καθώς το έργο προορίζεται και για φοιτητές, θα μπορούσε να είναι ευρύτερη και λεπτομερέστερη η βιβλιογραφία που παρέχεται.

Δημοσιεύθηκε: 27.9.2019

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Στείρης, Γιώργος: (Βιβλιοκρισία του:) Θωμάς Ακινάτης – Μαρσίλιος της Πάδοβα – Μπάρτολος του Σαξοφερράτο: *Ύστερη Μεσαιωνική Πολιτική Θεωρία, Ανθολογία Κειμένων* (εισαγωγικά κείμενα – επιμέλεια: Ελένη Τούντα & Φιλήμων Παιονίδης, μτφρ. –σχολιασμός: Ελένη Τούντα· Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη 2016). *Κριτικά* 2019-04, <<http://www.philosophica.gr/critica/2019-04.html>>.